

ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ І СПЛАТИ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ТА ПЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

DOI 10.32782/EP.2023.4.11

Розглянуті питання визначення форм відповідальності за порушення господарських зобов'язань суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин та досліджені особливості нарахування, сплати штрафних санкцій і пені в умовах воєнного стану, важливі для забезпечення своєчасного виконання господарських договорів. В умовах воєнного стану це веде до збалансованого розвитку економічних відносин суб'єктів господарювання та в цілому до укріплення потенціалу країни.

Ключові слова: господарські зобов'язання, господарсько-правова відповідальність, збитки, економічні ризики, штрафні санкції, пеня, форс-мажорні обставини, умови воєнного стану.

Постановка проблеми

Відповідно до Господарського кодексу України, підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання

виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за цих умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів [1, ст.218]. Особливої уваги заслуговує питання застосування системи штрафних санкцій та пені в умовах дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання умов настання та застосування штрафних санкцій у господарських відносинах завжди було предметом дослідження українських вчених, серед яких: Г. Л. Знаменський, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина, Н. М. Шевченко, С. М. Мамедова, В. М. Черешнюк, З. Ф. Татькова та інші, а тому, як наслідок, необхідно розглянути особливості нарахування і сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності чіткого окреслення умов настання штрафних санкцій та пені при виконанні зобов'язань по договорах купівлі-продажу, позики, оренди. Також, до складу збитків згідно з частиною 1 статті 225 Господарського кодексу України входять додаткові витрати та втрачена (упущена) вигода.

При цьому, у Господарському кодексі наводиться лише приблизний, невичерпний перелік збитків, які можуть бути відшкодовані як додаткові витрати. Це передбачає проведення попереднього аналізу та ретельних підрахувань. Крім того, передбачається проведення аналізу розрахунків при можливому зменшенні розміру штрафних санкцій боржника на користь кредитора. Війна, що розв'язана Російською Федерацією проти України, суттєво збільшує економічні ризики при виконанні договорів, також фактори економічної нестабільності пов'язані із заходами щодо договорів позики.

Таким чином, **метою дослідження** особливостей нарахування та сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану є з'ясування умов дотримання заходів відповідальності при виконанні господарських зобов'язань та зміни до деяких законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу

З точки зору господарського права, юридична відповідальність передбачає використання насамперед таких законодавчих актів, як: Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., із змінами (далі – ГК України) [1] та Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р., із змінами (далі – ГПК України) [2]. Перш за все, зупинимось на визначенні умов настання відповідальності. Як впливає з ГК України, відповідальність продиктована дотриманням господарських зобов'язань. Згідно зі статтею 173 ГК України, господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, у силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1, ст.173-1].

Колектив авторів (Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зягіна Д. В., Будурова Г. М.) у навчально-методичному посібнику, далі – Подцерковний О. П. (зі співавторами), відзначають, що принципи належного виконання полягає у виконанні зобов'язання належним чином – відповідно до вимог закону, інших нормативно – правових актів, договору, а за відсутності в цих правових документах конкретних вимог щодо їх виконання – згідно з вимогами, що в певних умовах звичайно ставляться (іншими словами, – відповідно до звичаїв господарсько-ділового обігу). Це стосується і місця, і часу виконання зобов'язання, і можливості (неможливості) розстрочення виконання [3, с.117].

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (і найпоширенішою у сфері економіки) є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин. Термін «господарський договір» широко використовується в законодавстві, юридичній літературі та в господарській практиці. Однак чинне законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в Господарському кодексі України йому присвячена ціла глава – 20 «Господарські договори» (статті 179-188) [3, с.119].

Господарський договір – це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб), що ґрунтуються на оптимальному врахуванні інтересів сторін і загальногосподарського інтересу [3, с.120].

Невиконання зобов'язань веде до настання юридичної відповідальності.

Як визначено в пунктах 1-3 статті 193 ГК України, суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що в певних умовах звичайно ставляться. До ви-

конання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Кожна сторона повинна вжити всіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порухення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених цим Кодексом, іншими законами або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання [1, ст.193-1, ст.193-2, ст.193-3].

Подцерковний О. П. (зі співавторами) вказує, що господарсько-правова відповідальність знаходить у законодавстві своєрідне регулювання. Зокрема, в гл. 24 ГК України наводиться її самостійне поняття, перелік санкцій, принципи, підстави, межі і порядок реалізації [3, с.97].

Згідно зі статтею 216 ГК України, господарсько-правова відповідальність учасників господарських відносин відзначає, що:

1. Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

2. Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

3. Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

-потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції засто-

совується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

-сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

-у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції [1, ст.216].

Ми згодні, що під формою господарсько-правової відповідальності розуміють форму вираження економічних обтяжень, що покладаються на правопорушника. Відповідальність може наступити у формах: відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку, відмови управненої сторони від прийняття подальшого виконання зобов'язання, конфіскація майна і т.п.

В основу поділу господарсько-правової відповідальності на види покладаються різні критерії розрізнення відповідних санкцій [3, с.100].

Ми згодні із зазначенням, що, класифікуючи засоби господарсько-правової відповідальності, слід вести мову про види господарсько-правових санкцій, що групуються за певними критеріями (ознаками) та форми, у яких реалізуються відповідні господарсько-правові санкції [3, с.101].

У статті 217 ГК України зазначено, що:

1. Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

2. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

3. Крім зазначених у частині другій цієї статті господарських санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

4. Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – упо-

вноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування [1, ст.217].

Ми згодні з Подцерковним О. П. (та зі співавторами), що відшкодування збитків – це один із видів господарсько-правових санкцій, що застосовуються до учасників господарських правовідносин у результаті вчинення господарського правопорушення та виражаються в настанні негативних наслідків у вигляді відшкодування вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна, додаткових витрат (реальних збитків), упущеної вигоди та моральної шкоди [3, с.102].

Згідно з частиною 2 статті 224 ГК України, під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [1, ст.224-2].

Склад та розмір відшкодування збитків визначено у статті 225 ГК України, а саме:

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [1, ст.225-1].

Склад збитків повинні становити такі елементи:

- реальні збитки (які включають вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна та додаткові витрати, понесені стороною, яка зазнала збитків, включаючи витрати на оплату послуг адвоката);

- упущена вигода;

- матеріальна компенсація моральної шкоди (за умови передбачення такої компенсації законом або в договорі) [3, с.103].

При дослідженні особливостей відшкодування збитків у сфері господарювання необхідним є аналіз природи і складу збитків, що можуть виникати за порушення господарських зобов'язань, проведення розмежування категорій збитків і шкоди, аналіз положень ГК України і ЦК України щодо складу збитків та особливостей їх відшкодування, визначення підстав відшкодування збитків у сфері господарювання, необхідним є дослідження умов відшкодування збитків, зокрема сутність принципу «повного відшкодування збитків». Крім того, доцільно проаналізувати специфіку відшкодування збитків за порушення окремих видів господарських зобов'язань, у тому числі грошових [3, с.103].

Згідно з частиною десятою статті 238 ГПК України суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування.

Остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), що здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому розділом VI ГПК України на загальних підставах [2, ст.238-10].

Штрафними санкціями є один із видів господарсько-правових санкцій, що застосовується до учасників господарських правовідносин у результаті вчинення господарського правопорушення, незалежно від майнової шкоди, якої зазнала потерпіла сторона внаслідок такого правопорушення, та виражаються в настанні негативних наслідків для правопорушника у вигляді стягнення неустойки (штрафу, пені) [3, с.104].

Залежно від співвідношення права на неустойку з правом на відшкодування збитків виділяють чотири види неустойки: штрафну, залікову, виключну та альтернативну.

Штрафною є неустойка, яка підлягає стягненню в повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. При заліковій неустойці відшкодуванню підлягають як неустойка, так і збитки, проте у частині, у якій вони не покриваються неустойкою. Винятковою називається неустойка, яка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання лише виплатою неустойки, виключаючи можливість збитків. Альтернативною є неустойка, яка надає кредитору можливість вибору стягнення неустойки чи відшкодування збитків [3, с.104].

Штрафними санкціями згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання [3, с.104].

Статтею 233 ГК ГПК України передбачено зменшення розміру штрафних санкцій, тобто в разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги:

- ступінь виконання зобов'язання боржником;
- майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні;
- не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу [1, ст.233-1].

З 24 лютого 2022 року в Україні введено режим воєнного стану.

Як відзначає Олена Радтке, виконання багатьох зобов'язань за цивільно-правовими договорами ускладнюється або стає неможливим [4].

До них, за нашою думкою, можливо додати й господарсько-правові договори щодо майново-господарських зобов'язань, договори купівлі-продажу. Проте, певних обмежень у процесі здійснення господарської діяльності, та пільг для досягнення необхідних цілей по відношенню до цих зобов'язань не визначено.

Щодо таких договорів Олена Радтке пропонує застосування в договірних право-

відносинах форс-мажорних обставин, що ми повністю підтримуємо.

Проте автоматично форс-мажорні обставини не застосовується. Між форс-мажорними обставинами і неможливістю виконати якесь конкретне договірне зобов'язання повинен існувати причинно-наслідковий зв'язок. Власне воєнний стан не варто розцінювати як можливість невиконання зобов'язань за договорами. Потрібно розбиратися в деталях, за потреби – збирати докази та готуватися до судового розгляду [4].

Згідно з листом Торгово-промислової палати України (далі – ТПП України) вказано, що на підставі ст. ст. 14, 14¹ Закону України “Про торгово-промислові палати в Україні” від 02.12.1997 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України, цим засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 “Про введення воєнного стану в Україні” [5].

Враховуючи це, ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [5].

Проте, відповідно до частини 3 статті 216 (нагадуємо: сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі) самі зобов'язання потрібно виконувати.

Мова йде лише про можливість звільнення сторони договору від цивільно-правової відповідальності в разі невиконання або порушення умов виконання зобов'язання [4].

У зв'язку з порушенням договірних зобов'язань у період воєнного стану доведеться вирішувати в суді чималу кількість спорів. При цьому суд надаватиме оцінку всім доказам. Окремо суд оцінюватиме достовірність, належність і допустимість кожного доказу. Також загалом суд установлюватиме взаємний зв'язок доказів та їхню достатність у сукупності [4].

Щодо інших договорів передбачається наступне:

1) договори позики:

під час воєнного стану та протягом 30 днів після його закінчення (скасування) кредитор суттєво обмежується в правах. Зокрема, він не вправі:

- збільшувати відсоткову ставку (виняток – коли змінна відсоткова ставка закріплена договором);

- нараховувати штрафи, пені, 3 % річних, інфляційні втрати або накладати інші види відповідальності в разі прострочення внесення платежів;

- вимагати погашення боргу в повному обсязі або ще гірше – достроково (коли в договорі передбачені певні конкретні строки погашення);

- іпотекодержатель не може протягом цього періоду набути права власності на предмет іпотеки, продати відповідний об'єкт нерухомості, виселити з нього мешканців [4].

У Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», що передбачено у розділі IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування» (пунктом 6¹) зазначено:

У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитодавцем за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитодавцю неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про спо-

живчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з ризиком інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056¹ Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону.

Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані лише з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за таким договором, підлягають списанню кредитодавцем»[6, 7].

Фактично позичальнику надають можливість не обслуговувати свій кредит (не вносити платежі згідно з графіком), і жодних штрафних санкцій за це не буде.

За позичальником зберігаються договірні зобов'язання щодо погашення тіла кредиту і нарахованих відсотків. Адже нарахування відсотків кредиторами – законний процес. Той факт, що деякі банки в перші місяці війни запровадили кредитні канікули та призупинили нарахування відсотків, було актом доброї волі, а не вимогою закону;

2) договори оренди:

- зберігається унесення орендних платежів;

- у деяких договорах оренди містяться форс-мажорні застереження, на підставі яких орендаря звільняють від орендної плати на час дії форс-мажорних обставин. Проте за відсутності такого застереження орендареві буде складно довести неможливість використання майна та бути звільненим від орендної плати, якщо, скажімо, доступ до майна зберігається;

3) договір підряду:

- замовник може скористатися форс-мажором як підставою затримки платежів за виконані роботи чи послуги, а саме домовитися з виконавцем про відстрочення або розстрочення внесення таких платежів. Зокрема, як замовник, так і виконавець повинні дотримуватися процедури вчасного

повідомлення іншої сторони договору про наявні перешкоди у виконанні зобов'язань.

- щодо договорів будівельного підряду в тому випадку, коли об'єкт будівництва зруйновано або значно пошкоджено внаслідок збройної агресії РФ, замовник має відшкодувати виконавцеві всі фактично понесені витрати попри те, що договір не буде виконаний, тобто об'єкт будівництва неможливо здати замовнику згідно з умовами договору [4].

Висновок

Метою дослідження було визначення форм відповідальності та складу господарських санкцій, встановлення розміру штрафних санкцій та пені. Розглянуті особливості нарахування та сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану. Зокрема, умови відповідальності по виконанню зобов'язань за договорами купівлі-продажу, позики, оренди та будівельного підряду.

Зазначено, що у період дії воєнного стану значно зростають економічні ризики як виконавця, так і замовника. Тобто може мати місце як затримка платежів за виконані роботи, так і відстрочення поставки (здачі) продукції (робіт) по відповідному договору. Для запобігання ризику пред'явлення штрафних санкцій передбачається своєчасне повідомлення сторін договору про наявність перешкоди у виконанні зобов'язання (незалежної від сторін договору). У цих умовах зростає роль збору доказової бази даних щодо порушення договірних зобов'язань. Наявність форс-мажорних обставин затверджується лише в суді.

Означені проблеми відшкодування збитків доповнюються додатковими втратами щодо договорів позики, за рахунок скасування штрафів, пені, 3 % річних, інфляційних втрат на час воєнного стану та протягом 30 днів після його закінчення (скасування), визначених згідно прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану».

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144 (із змінами).

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. //ВВР. – 1992 – № 6 – Ст.56 (із змінами).

3. Господарське право : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання) / Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М. – Одеса, 2021. – 166 с.

4. Олена Радтке. Договірні відносини у воєнний час. Що змінилося? Олена Радтке, адвокат, керуючий партнер адвокатського об'єднання, член Ради Комітету з питань верховенства права НААУ, АО «Радтке-Прядко і партнери»/ https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA015902

5. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/ 02.0-7.1// Всім, кого це стосується

6. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-IX/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#top>

7. Закон України «Про споживче кредитування» від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 1, ст. 2) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>

***Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych* SPECIFICS IN CALCULATING AND PAYING FINES AND PENALTIES IN TERMS OF MARTIAL LAW**

Considered issues of determining the forms of responsibility for the violation of economic obligations of business entities and other participants in economic relations, as well as studied specific features of calculating, paying the fines and penalties in terms of the martial law are important for ensuring the timely execution of commercial agreements. In terms of the martial law it leads to the balanced development of economic relations of business entities and, in general, to strengthening the country's potential.

Key words: economic obligations, economic and legal responsibility, damages, economic risks, fines, penalties, force majeure, terms of the martial law.